

УДК 373.3.012(477)"1932/1958"(045)
DOI 10.32999/ksu2413-1865/2019-86-15

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1932–1958 РР.)

Шугай Я.М., аспірант кафедри
педагогіки й менеджменту освіти
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»

У статті розглянуті різноманітні підходи до характеристики джерельної бази розвитку початкової освіти. Проаналізовано головні напрями, в рамках яких проводилось дослідження стосовно проблематики освіти в Україні, зокрема початкової. Окреслено проблемні питання та визначено напрями подальших наукових досліджень.

Ключові слова: джерельна база, дослідження, група, початкова освіта, розвиток, матеріал, фонд, архів.

В статье рассмотрены различные подходы к характеристике ключевых направлений исследования. Проанализированы главные направления, в рамках которых проводилось исследование относительно проблематики образования в Украине, в частности начального. Выделены проблемные вопросы и определены направления дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: ключевые направления, исследование, группа, начальное образование, развитие, материал, фонд, архив.

Shugai Ya.M. KEY BASE FOR THE STUDY OF THE DEVELOPMENT OF PRIMARY EDUCATION IN UKRAINE (1932–1958s)

The article is devoted to the actual problem of modernity, in particular, to the source base for the development of primary schools in Ukraine in 1932–1958. The relevance and novelty of the research are determined. The classifications of the source base of pedagogical research of such scientists as L. Berezhivska, N. Gupan and others are presented and analyzed.

The analysis of sources was carried out and the groups that were used in the development of this research were highlighted, such as: archive materials, published materials and dissertation research; periodicals published during 1932–1958, visual materials and materials of oral interviewing.

The article thoroughly reviewed and analyzed the main documents that were adopted during the study period and their main content was disclosed.

Highlighted and selected materials and dissertation research, which deals with some issues of the activities of primary schools in Ukraine in the twentieth century, and their regulatory and legal regulation.

The main periodicals of the outlined period are indicated, on the materials of which certain aspects of the research are based.

The article identifies and describes in detail the main visual sources, in particular, movies, watching of which helps to form an idea of the work of general education schools in Ukraine and emphasizes the need to educate the moral and ethical qualities of younger schoolchildren.

It emphasizes the need to use methods of obtaining information that are different from classical ones, namely, an interview, in order to get a more in-depth and detailed picture of the school years of the respondents.

Key words: source base, research, group, elementary education, development, material, fund, archive, interviewing.

Постановка проблеми. Розвиток та виховання молодого покоління завжди хвилювало дорослих людей різних історичних епох. Піклування про майбутні покоління пройшло довгий шлях: від передачі найелементарніших навичок до повноцінної соціалізації дитини в суспільстві.

Людство завжди намагалося дізнатися про минулі часи та історичні події шляхом вивчення залишеної нашими предками інформації. Давні люди споконвіку старанно зберігали дані про побут, місцевість, форми правління, війни та монархів різними засобами: від наскальних малюнків первісних людей до літописів й історичних трактатів сьогодення.

Одним із найпоширеніших питань, яке привертає багато уваги, була й залишається проблема розвитку початкової школи. Вчених, дослідників, вчителів та пересічних громадян цікавило, яким чином було організовано навчання та виховання найменших учнів від давнини до теперішніх часів. Необхідну інформацію можна було здобути шляхом вивчення та дослідження джерельної бази, яка стосується певного проміжку часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення джерельної бази розвитку загальноосвітньої й початкової школи на Україні за радянських часів висвітлювали в дослідженнях та публіка-

ціях багато вчених, зокрема Л. Березівська, Н. Гупан, Н. Дічек, О. Драч, Д. Раскін, О. Сухомлинська, Г. Черненко та ін.

Постановка мети. Однак залишилося не до кінця розкритим питання вивчення джерельної бази розвитку початкової освіти в Україні (1932–1958 рр.), що й зумовило написання статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній науковій спільноті вченими запропоновано кілька класифікацій джерельної бази педагогічних досліджень.

Л. Березівська пропонує поділити складники джерельної бази досліджень на дві групи: джерельні та історіографічні. Якщо до джерельної бази належать надруковані статті, звіти, аналіз стану освіти на сучасному етапі науковців, вчителів та керівників, то до історіографічних – джерела, де висвітлено історичні зміни в освітянській сфері. Науковець також акцентує на тому, що окремі джерела можуть розглядатися одночасно як історіографічні, так і як безпосередньо джерела з досліджуваної проблеми [2, с. 48].

Однак Н. Гупан, на відміну від Л. Березівської, пропонує використовувати для кожного напрямку дослідження свою джерельну базу, адже належність джерел до певної групи може бути досить умовною. Як зазначає вчений, цей факт забезпечить конкретизацію сукупності джерел як цілісного явища зі специфічними властивостями, яких не мають їх окремі групи [6].

У процесі розробки нашого дослідження було використано широке коло джерел, які поділено на п'ять умовних груп: 1) матеріали архівів, 2) опубліковані матеріали та дисертаційні дослідження; 3) періодичні видання, які виходили протягом досліджуваного періоду, 4) візуальні матеріали, 5) матеріали усного інтерв'ювання.

Першу групу дисертаційного дослідження становлять, насамперед, неопубліковані матеріали та документи, які знаходяться в державних архівних установах.

Під час написання дисертаційного дослідження було використано матеріали, які містяться в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Вивчена документація цього архіву дає змогу дослідити загальну інформацію про організацію навчально-виховного процесу, як в загальноосвітній, так і в початковій школі зокрема. Надзвичайно багато вичерпної інформації щодо стану розвитку шкіл на території Української РСР і подальшої перспективи знаходиться в матеріалах фонду Міністерства освіти УРСР (ф. 166).

У зазначеному фонді для нашого дослідження було використано матеріали опи-

сів 10, 11 та 15. В описі 10 знаходяться документи 1930-х рр., які висвітлюють основні реформаційні зрушення та нововведення того періоду. У ньому містяться стенограми нарад, протоколи засідань, постанови та відомості стосовно впровадження загального навчання по Україні [13], додержання виконання постанов про навчальні програми і режим у початковій школі, розгляду проблеми політехнізації шкіл та шкільного будівництва [26], а також цифрові дані щодо ліквідації неписьменності та малописьменності на Україні [12].

В описі 11 ф. 166 зберігаються відомості, статистичні дані, листування, накази, рознарядки, протоколи, стенограми, що висвітлюють питання масової освіти, забезпечення шкіл приміщеннями [4], учбовими приладдями та устаткуванням [28], проведенням виховної роботи в школах, видання підручників та забезпечення ними школярів [14], рецензування програм, підручників, складання навчальних планів і підготовку педкадрів [25]. У процесі опрацювання матеріалів описів 10, 11 було виявлено, що вони висвітлюють основні зміни в роботі українських початкових шкіл у період із 1930 до 1940 рр. Детальне вивчення зазначених документів дало змогу сформулювати власне уявлення про причини та наслідки реформаційних процесів у школах Української РСР.

Подальше реформування українських шкіл в 1940–1950-х рр., представлено в описі 15 ф. 166. Варто зазначити, що значну частину опису становлять постанови Народного Комісаріату освіти УРСР 1942 р. [23], 1943 р. [22], 1944 р. [24], 1945 р. [21], Ради Міністрів УРСР із питань народної освіти 1946 р. [20], 1948 р. [19], 1949 р. [27], 1950 р. [18], тощо, а також звіти обласно за початкові, середні школи 1944–1945 рр. [10], директивні накази Міністерства УРСР [8], навчальні плани початкових, семирічних і середніх шкіл УРСР за 1952–1953 рр. [15] та 1957–1958 рр. [16].

В описаних документах чітко простежується єдина мета в роботі загальноосвітніх шкіл 1940–1950-х рр., а саме відбудова та відновлення після завершення Другої світової війни, перехід до загальної обов'язкової семирічної, а пізніше й восьмирічної освіти, відродження політехнічної освіти школярів та посилення ідеологізованої пролетарської виховної складової частини в повсякденному житті школярів.

Отже, задля розкриття питання розвитку початкових шкіл в Україні опрацьована достатня кількість архівних матеріалів, яка дала змогу поглибити та розширити знання з питань організації навчально-ви-

ховного процесу молодших школярів 1932–1958 рр., в школі та за її межами.

Другу групу джерел становлять опубліковані матеріали і дисертаційні дослідження, в яких розглядаються умови, специфіка та підґрунтя реформування загальноосвітніх шкіл в Україні під керівництвом радянської влади. До цієї групи входять збірники, які містять нормативно-законодавчі акти, постанови, що регламентують діяльність шкіл в Україні, а також дисертаційні дослідження науковців, які висвітлюють передумови становлення української радянської школи до 1932 р. та розглядають деякі аспекти в роботі навчальних закладів.

Детальніше варто виділити такі видання, як «Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов 1917–1973 гг.» [1], «Народное образование. Основные постановления, приказы и инструкции» [7], а також дослідження Н. Гупан «Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект)» [5], Н. Красножон «Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.)» [11], О. Сухомлинська «Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем» [29] та ін.

До *третьої групи* ми включили періодичні видання, які друкувалися протягом досліджуваного періоду. Адже саме в періодичних виданнях чітко прослідковується двосторонній зв'язок між прийнятими владою нововведеннями і відповідна реакція громадськості (батьків, вчителів, науковців) на них.

Із найбільш інформативних видань варто виділити такі, як «Збірник статей із загально педагогічних питань», журнал «Советская педагогика» [9], статистичний збірник «Народна освіта, наука і культура в Українській РСР» [17], «Бюлетень Народного Комісаріату освіти УРСР» [3] та ін. Періодика, насамперед, цікава тим, що в ній постійно з'являлась інформація, яка відображала найактуальніші проблеми в існуванні школи, хоча у більшості надрукованих матеріалів наскрізно простежувалась заідеологізованість статей.

Четверту групу становлять візуальні матеріали. В процесі пошуку матеріалу для дисертаційного дослідження візуальні матеріали допомагають розкрити та пізнати особливості навчання учнів, повсякденної роботи шкіл та детальніше проаналізувати гострі проблеми досліджуваного періоду.

У 30-ті рр. ХХ ст. великою проблемою перед освітою стали ліквідація неписьменності та загальнообов'язкове навчання дітей і підлітків. А отже, була створена низка художніх фільмів, які висвітлюють проблему безпритурності та популяризували

образ самовідданого вчителя, педагога, а саме: «Путевка в жизнь» (1931 р.), «Семиклассники» (1938 р.), «Учитель» (1939 р.).

Кінець 1930-х – поч. 1940-х рр. ознаменувався посиленням теми дружби, допомоги та посиленням важливості військової служби. Саме тоді 31 грудня 1940 р. на екрани виходить фільм А. Гайдара «Тимур и его команда», яка не втратила своєї цінності у сучасності.

Тематика школи, навчання та стосунки в класі набули найбільшої популярності саме за радянських часів. У 1943 р. в усіх школах УРСР було введено роздільне навчання хлопців й дівчат із метою покращення дисципліни та зменшення гендерної різниці між навчальними програмами. З метою підтримати позитивний образ вчителя в 1948 р. на екрани виходить фільм «Первоклассница», в якому чітко простежуються щоденний уклад роботи школи, виховні аспекти та ідеологічна складова частина.

Після закінчення Другої світової війни одним із найпоширеніших питань стало вимушене сирітство, адже тисячі дітей втратили своїх батьків та змушені були жити на вулиці. На мотиви цих соціальних проблем були зняті фільми: «Педагогическая поэма» (1955 р.), «Республика ШКИД».

У процесі вивчення досліджуваної теми варто залучити всі можливі джерела з метою отримання необхідної інформації. Серед великої кількості загальновідомих джерел треба зазначити метод усного інтерв'ювання, який утворив *п'яту групу*.

Іноді у процесі глибокого вивчення певної теми можна відійти від звичних методів збору інформації і залучити, за потреби, людей, чие дитинство та навчання в школі припало на 1940–1950 рр. Цінність отриманої інформації полягає не в сухому переказі історичних фактів, а в живому спілкуванні, адже кількість людей зазначеного віку зменшується щороку.

З метою фіксування відповідей респондентів була складена анкета, питання якої спрямовані на виявлення режимних, навчальних, виховних та громадських моментах і завдань навчання в українській радянській початковій школі. В процесі дослідження заплановано опитати до 10 осіб, проаналізувавши отримані відповіді, можна отримати чіткішу картину дитинства школярів окресленого періоду.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, можна дійти висновку, що джерельна база досліджуваної проблеми є досить інформативною, хоча й не максимальною вичерпною задля розкриття завдань нашого дослідження з різних історичних аспектів та реалізації поставленої мети.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаємо в аналізі змісту навчально-виховного процесу в початкових школах України у визначених хронологічних межах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абакумов А.А., Кузин Н.П., Пузырев Ф.И., Литвинов Л.Ф. *Народное образование в СССР* : Сборник документов 1917–1973 гг. Москва : Педагогика, 1974. 559 с.
2. Березівська Л.Д. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2009. 505 с.
3. Бюлетень Народного Комісаріату освіти УСРР. Харків : НКО, 1932–1958. 20 с.
4. Відомості про кількість учнів, класів, стан забезпечення шкіл приміщенням та про основні показники виконання плану масової освіти УРСР за 1934–1940 рр. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 457.
5. Гупан Н.М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект): дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Інст. пед. АПН України. Київ, 2001. 545 с.
6. Гупан Н.М. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації. *Рідна школа*. 2013. Вип. 8–9. С. 67–70.
7. Данев А.М. Народное образование. Основные постановления, приказы и инструкции. Москва : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1948. 480 с.
8. Директивні накази Міністерства освіти УРСР № 468-589. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 1079.
9. Журнал «Советская педагогика». Москва. 1946–1958.
10. Звіти облвно за початкові, неповні середні і середні школи на початок 1944–1945 н.р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 24.
11. Красножон Н.Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2002. 210 с.
12. Контрольні числа ліквідації неписьменності і малописьменності на Україні на 1932 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1014.
13. Контрольні числа проведення загального навчання по районах України на 1931/1932, 1932/1933 н.р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 138.
14. Листування з обласними відділами народної освіти України про проведення виховної роботи серед дітей, видання підручників і забезпечення ними шкіл, підвищення кваліфікації вчителів, прийом учнів та комплектування шкіл України. *ЦДАВО України*. 1933 р. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 152.
15. Навчальні плани початкової, семирічної і середньої школи УРСР на 1952–1953 н.р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 1344.
16. Навчальні плани початкової, семирічної і середньої школи УРСР, розроблені управлінням та затвержені Міністерством освіти УРСР на 1957–1958 рр. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 2348.
17. Народна освіта, наука і культура в Українській РСР. стат. зб., 1973. Київ : Цент. стат. упр. при Раді Міністрів УРСР. 315 с.
18. Постанови Ради Міністрів УРСР з питань народної освіти. 1950 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 764.
19. Постанови Ради Міністрів УРСР із питань народної освіти. Том 1-3. 1948 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 380-382.
20. Постанови Ради Міністрів УРСР із питань народної освіти. 1946 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 127.
21. Постанови Ради Народних Комісарів СРСР з питань народної освіти в УРСР. 1945 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 53.
22. Постанови Ради Народних Комісарів СРСР із питань народної освіти в УРСР. 1943 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 3.
23. Постанови Ради Народних Комісарів СРСР із питань народної освіти в УРСР. 1942 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 1.
24. Постанови РНК СРСР. 1944 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 6.
25. Постанови колегії Наркомосу УРСР про рецензування підручників, програм, складання навчальних планів і підготовку педкадрів. 1933 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 321.
26. Постанови РНК УРСР про стан готування педагогічних кадрів для масової школи на 1932/33 н.р., запровадження загального навчання, політехнізацію шкіл та з інших питань шкільного будівництва. 1932 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 994.
27. Постанови Ради Міністрів УРСР з питань народної освіти. 1949 р. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Спр. 558.
28. Статистичні відомості про забезпечення шкіл України учбовими приладами та устаткуванням. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 11. Спр. 165.
29. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ : А.П.Н., 2003. 68 с.